

φέροντος τὰς ὁδύνας παντὸς τοῦ κόσμου παμπνεύματος (τοῦ Θεοῦ), δοῦν δὴλα δὴ ἠθικῶς. Ἡ λύτρωσις τοῦ κόσμου σημαίνει συγχρόνως καὶ λύτρωσιν τοῦ Θεοῦ.

Β'. Ἡ ῥεαλιστικὴ κατεύθυνσις.

Herbart. — Lotze.

1. Johann Friedrich Herbart

(1776—1841)

(Ἑρβαρτος).

Βίος. Ὁ Herbart, υἱὸς νομικοῦ συμβούλου, ἐγεννήθη ἐν Oldenburg (1776), ἐγένετο δὲ τῷ 1802 ὑφηγητὴς τοῦ ἐν Göttingen πανεπιστημίου καὶ κατὰ τὸ 1805 ἔκτακτος καθηγητὴς τοῦ αὐτοῦ πανεπιστημίου. Κατὰ τὸ 1809 ἐγένετο τακτικὸς καθηγητὴς τοῦ ἐν Königsberg πανεπιστημίου, ἐδίδαξε δὲ μέχρι τοῦ 1833, ὅποτε πάλιν ἐκλήθη εἰς Göttingen. Ἐν Göttingen ἐδίδαξε μέχρι τοῦ 1841, ὅποτε καὶ ἀπέθανεν.

Τὰ σπουδαιότατα τῶν ἔργων του : Εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν 1813. Γενικὴ μεταφυσικὴ 1829. Ἐγχειρίδιον ψυχολογίας 1816. Ἡ ψυχολογία ὡς ἐπιστήμη στηριζομένη ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας, τῆς μεταφυσικῆς καὶ τῶν μαθηματικῶν 1824—25. Γενικὴ πρακτικὴ φιλοσοφία 1808.

Παραβαλλομένη ἡ φιλοσοφία τοῦ Herbart πρὸς τὰ συστήματα τοῦ Fichte, τοῦ Schelling, τοῦ Hegel καὶ τοῦ Schopenhauer προκαλεῖ τὴν ἐντύπωσιν νηφαλίου τινός, ἴσως καὶ σχολαστικοῦ κατασκευάσματος. Ἡ Ἑρβαρτιανὴ φιλοσοφία παριστᾷ τὴν ἐπὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ πεδίου ἀντίδρασιν τῆς σώφρονος σκέψεως κατὰ τῆς φαντασιώδους ὑπερβολικότητος τῶν ῥηθέντων φιλοσόφων. Ὁρμᾶται δ' ἡ φιλοσοφία τοῦ Herbart ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας καὶ τῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν, ἵνα ἐντεῦθεν εἰσδύσῃ εἰς τὴν γνῶσιν τῆς οὐσίας τῶν ὄντων, οὐχὶ διὰ μεγαλοφυοῦς ἐνοράσεως ἢ θεωρη-

τι ἧς συλλήψεως τῆς οὐσίας ταύτης, ἀλλ' ἔτι δι' αὐστηρῶς λογικῆς ἐνεργείας στηριζομένης ἐπὶ τῶν λογικῶν νόμων, ἰδίᾳ δὲ ἐπὶ τοῦ ἀξιώματος τῆς ἀντιφάσεως. Ἡ πραγματικότητα, τὴν ὁποίαν πρόκειται νὰ γνωρίσωμεν, πρέπει νὰ εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἄνευ ἀντιφάσεως. Πᾶν τὸ ὅποῖον, καθ' ἑαυτὸ θεωρούμενον, εὑρίσκεται περιέχον ἐν ἑαυτῷ ἀντίφασιν δὲν δύναται νὰ εἶναι πραγματικόν. Ὅφείλει λοιπὸν καὶ ἡ φιλοσοφία νὰ εἶναι ἄνευ ἀντιφάσεως συμφώνως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς λογικῆς. Αἱ ἔννοιαι ἐν τούτοις τὰς ὁποίας μεταχειρίζονται αἱ εἰδικαὶ ἐπιστῆμαί εἶναι πλήρεις ἀντιφάσεως. Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι ἀναγκαῖα ἡ φιλοσοφία, ἵνα ἀπομακρύνῃ τὰς ἀντιφάσεις ταύτας. Ἡ φιλοσοφία ἐπεξεργάζεται τὰς ἔννοιαι τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν, συμπληροῦσάς τὰς δι' ἀναγκαίων προσῦηκῶν καὶ οὕτω καθιστᾷ αὐτὰς ἄνευ ἀντιφάσεως.

Ἡ φιλοσοφία εἶναι ἐπεξεργασία τῶν ἔννοιῶν, αἱ δὲ ἄνευ ἀντιφάσεως ἔννοιαι τῆς φιλοσοφίας δεικνύουσιν εἰς ἡμᾶς τὴν ἀληθῆ τῶν πραγμάτων οὐσίαν, ἐφ' ὅσον βεβαίως δύναται αὕτη νὰ γνωσθῆ. Ἡ νόησις ἢ ἀκολουθοῦσα αὐστηρῶς λογικὴν μέθοδον συμφωνεῖ πρὸς τὴν πραγματικότητα καὶ δύναται νὰ γνωρίσῃ αὐτὴν μέχρι βαθμοῦ τινος. Πᾶν τὸ ὅποῖον ἡ νόησις ἐνεργοῦσα κατὰ αὐστηρῶς λογικὴν μέθοδον ἀποφαίνεται περὶ τῶν πραγμάτων, χαρακτηρίζουσα αὐτὸ ὡς λογικῶς ἀναγκαῖον, ἰσχύει περὶ αὐτῶν. **Ἀφαιτηρία** τῆς γνώσεως ἡμῶν εἶναι ἡ πραγματικότης ὡς αὕτη ἐμφανίζεται εἰς ἡμᾶς. Ἡ ἐμφάνισις ὅμως αὕτη, μὲ τὴν ὁποίαν θ' ἀσχοληθῶμεν κατ' ἀρχάς, προὑποθέτει μίαν καθ' ἑαυτὴν ὑπάρχουσαν πραγματικότητα, διότι ἄνευ ταύτης οὐδὲν θὰ ἐνεφανίζετο. Ἐκ τοῦ τρόπου δὲ τῆς ἐμφανίσεως τῶν φαινομένων δυνάμεθα μέχρι σημείου τινὸς νὰ συμπεράνωμεν περὶ τῆς καθ' ἑαυτὴν ὑπαρχούσης πραγματικότητος καὶ νὰ προσδιορίσωμεν τὴν οὐσίαν αὐτῆς.

Ἐκ ταύτης πάλιν τῆς καθ' ἑαυτὴν ὑπαρχούσης πραγμα-
τικότητος ἐξηγεῖται καὶ ἡ ποιότης τῆς ἐμπειρικῆς ἢ φαινο-
μενικῆς πραγματικότητος. Ἡ φιλοσοφία δὴλα δὴ καθιστᾷ
τὴν ἐμπειρίαν νοητήν.

Κυρίως ὑπάρχουσι τέσσαρες ἐμπειρικαὶ ἔννοιαι, πλήρεις
ἀντιφάσεως, τῶν ὁποίων ἡ διαφώτισις καὶ ἡ κάθαρσις εἶναι
ἔργον τῆς μεταφυσικῆς : 1) ἡ ἔννοια τοῦ ἐνιαίου, 2) ἡ με-
ταβολή, 3) ἡ ὕλη μετὰ τῆς συνοχῆς καὶ τοῦ μεριστοῦ αὐτῆς
καὶ 4) τὸ ἐγώ.

Ἡ μεταφυσικὴ λοιπὸν προτίθεται νὰ ἐκθέσῃ καὶ νὰ ἄρῃ
τὰς ἀντιφάσεις τῶν σπουδαιότερων ἐμπειρικῶν ἐννοιῶν.
Ἡ ἀντίφρασις τῆς ἐννοίας τοῦ ἐνιαίου ἀφορᾷ τὴν ἔννοιαν
τοῦ πράγματος μετὰ πολλῶν γνωρισμάτων. Τὸ πρᾶγμα
πρέπει, διὰ νὰ εἶναι πρᾶγμα, νὰ εἶναί τι ἀπολύτως ἀπλοῦν.
Τὸ πλῆθος ὅμως τῶν γνωρισμάτων, τὰ ὅποια φανερῶνει
εἰς ἡμᾶς ἕκαστον πρᾶγμα, ἀντιφάσκει πρὸς τὴν ἐνότητα
ταύτην. Ν' ἀρνηθῆ τις εἰς τι πρᾶγμα τὴν ὑπαρξιν ἐν ταύτῳ
πολλῶν γνωρισμάτων (σκληρόν, στρογγύλον, ἐρυθρόν, λάμ-
πον) δὲν δύναται, διότι αἱ ἐμπειρικαὶ ἔννοιαι εἶναι μὲν πλήρεις
ἀντιφάσεως, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἔγκυροι, διότι ἐπικυροῦνται
καὶ ἐπιβεβαιοῦνται ὑπὸ τῆς ἐμπειρίας. Ἡ λύσις τοῦ προβλή-
ματος τὸ ὁποῖον προκύπτει ἐκ τῆς ἀντιφάσεως ταύτης αἴρε-
ται διὰ τῆς γενικῶς ὑπὸ τοῦ Herbart ἐφαρμοζομένης «με-
θόδου τῶν σχέσεων ἢ τῶν τυχαίων ἀπόψεων». Τὸ πρᾶγμα
εἶναι καθ' ἑαυτό, συμφώνως πρὸς τὸ «εἶναι» αὐτοῦ, «ἀπό-
λυτος θέσις», εἶναι «τεθειμένον», ἡ δὲ πραγματικότης αὐτοῦ
ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι εἶναι τεθειμένον. Συμφώνως πρὸς τὴν
οὐσίαν αὐτοῦ εἶναι τὸ πρᾶγμα μία ἀπολύτως ἀπλῆ ποιότης.
Εἰς τί ἔγκειται ἡ ποιότης αὕτη, δὲν δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι
ὅμως τὰ πράγματα ὀφείλουσι νὰ εἶναι ἀπλᾶ ποιότητες
εἶναι ἀπολύτως ὁρθόν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι ἐν ταύ-
τῳ «τεθειμένον» πρᾶγμα, μία ἀπλῆ οὐσία (ποιότης) ὀφεί-

λομεν νὰ δεχθῶμεν ὅτι καὶ «τὰ πράγματα» ἐν στενωτέρῳ ἔννοια εἶναι πνευματικῆς φύσεως.

Ἡ ποικιλία καὶ ἡ διαφορὰ μεταξὺ ἀλλήλων τῶν φαινομενικῶν πραγμάτων πρέπει νὰ προέρχεται ἐκ τινος ἀρχικοῦ (πεπερασμένου ὅμως) πλήθους διαφορῶν πραγμάτων, ἕκαστον τῶν ὁποίων παριστᾷ μίαν ἀπλῆν ποιότητα. Ἐκαστον πρᾶγμα εἶναι, καθ' ἑαυτὸ θεωρούμενον, ἀπλῆ ποιότης, τὰ δὲ πολλὰ γνωρίσματα ἢ τὸ φαινόμενον πολλῶν γωρισμάτων —διότι ὁ Herbart δὲν ἐξηγεῖ σαφῶς ἂν αἱ τυχαῖαι ἀπόψεις παριστάνουσιν ἀπλᾶ φαινόμενα ἢ πραγματικότητας—προέρχονται ἐκ τῆς συνυπερξέως πολλῶν πραγμάτων ὡς ἐξῆς: Ἐκαστον πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶναι ἀπλῆ ποιότης ἔρχεται εἰς (μεταβαλλομένας) σχέσεις πρὸς ἄλλα πράγματα. Τοιουτοτρόπως δὲ ἔχει πρᾶγμα α τὸ γνώρισμα α ἐν σχέσει πρὸς τι πρᾶγμα M , τὸ γνώρισμα β ἐν σχέσει πρὸς τι πρᾶγμα N , τὸ γνώρισμα γ ἐν σχέσει πρὸς τι πρᾶγμα O καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

Κατὰ ὅμοιον τρόπον ἐξηγεῖται ἡ ἀντίφρασις τῆς μεταβολῆς. Ἐκαστον πρᾶγμα εἶναι, καθ' ἑαυτὸ θεωρούμενον, ἀμετάβλητον, μεταβάλλονται δὲ μόνον αἱ σχέσεις εἰς τὰς ὁποίας ἔρχεται πρὸς ἄλλα πράγματα. Ἐκαστον πρᾶγμα, ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει μόνον εἰς τὸν κόσμον, εἶναι ὑποχρεωμένον νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν ποιότητα αὐτοῦ κατὰ διατάραξιν τὰς ὁποίας προκαλοῦσιν ἄλλα πράγματα. Ἐκαστον πρᾶγμα εἶναι ὑποχρεωμένον νὰ ὑπεραστίσῃ τὴν ποιότητα αὐτοῦ κατὰ τῆς πίεσεως τὴν ὁποίαν ἐξασκοῦσιν ἐπ' αὐτοῦ ἄλλα πράγματα. Οὕτω δὲ συντελεῖται μεταβολὴ τῶν γνωρισμάτων, χωρὶς οὐδαμῶς νὰ ἐπηρεάζεται ἢ οὐσία τοῦ πράγματος, ἢ ὁ οἶα παραμένει πάντοτε ἀμετάβλητος.

Ἐρχόμεθα πλέον εἰς τὴν τρίτην ἀντιφατικὴν ἔννοιαν τῆς ἐμπειρίας, τὴν ὕλην. Τὰ πράγματα δὲν ὑπάρχουσιν ἐν χώρῳ καὶ χρόνῳ. Κινοῦνται ὅμως κατ' εὐθείαν γραμμὴν καὶ ἐν τινι νοητῷ χώρῳ, ἀποτελοῦντα ἐν αὐτῷ μεμονωμένα

σημεῖα, κινούμενα καὶ διαπερῶντα ἄλληλα ἀτελῶς. Ἐὰν συνεπέα τῆς κινήσεως ταύτης φθάσωσιν εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον, διαπερῶσιν ἄλληλα, ἀτελῶς βεβαίως. Ἡ συνάντησις αὕτη οὐδεμίαν ταραχὴν ἐπιφέρει, εἰάν ἡ ποιότης εἶναι ἡ αὐτή. Ἐπιφέρει ὅμως ταραχὴν, εἰάν ἡ ποιότης εἶναι διάφορος. Κατὰ τὸν νόμον τῆς ἀντιφάσεως ἀντίθετα δὲν δύνανται νὰ ὑπάρχωσιν εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον. Τὰ πράγματα ζητοῦσι τότε νὰ ἄρῳσιν ἄλληλα, ἡ ποιότης ὅμως αὐτῶν δὲν δύναται νὰ ἀρῶθῃ. Ἡ διατήρησις τῆς ποιότητος δι' ἀντιστάσεως (ἀντιδράσεως) κατὰ τῶν ἐξωτερικῶν πιέσεων ἀποτελεῖ τὸ μοναδικὸν φαινόμενον τοῦ κόσμου. Διὰ τῆς τοιαύτης συρροῆς καὶ ἀτελοῦς διαπεράσεως τῶν πραγμάτων παρῶνται μία φαινομενικὴ ἔλξις καὶ ἄπωσις καὶ ἐκ τῆς ἰσορροπίας ἀμφοτέρων προκύπτει τι, τὸ ὁποῖον ὁ θεατὴς ὀνομάζει ὕλην. Ἡ ὕλη λοιπὸν καὶ ὁ φαινόμενος (φαινομενικός) χῶρος εἶναι ἡ ἐμπάνσις τοῦ νοητοῦ χώρου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ὡς σημείων ὑπαρχόντων καὶ κινουμένων πραγμάτων.

Καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι ἀπλή ποιότης, ἡ ὁποία ὑπερασπίζει τὴν οὐσίαν αὐτῆς κατὰ διαταράξεις, ἀπειλοσῶν αὐτὴν ἔξωθεν, ἀντιδρῶσα διὰ τῶν παραστάσεων κατὰ τῆς πιέσεως ἣν ἀσκοῦσιν ἐπ' αὐτὴν τὰ πράγματα. Ἡ λέξις «παραστάσις» πρέπει νὰ νοηθῇ ἐν εὐρυτάτῃ ἐννοίᾳ, ἡ ὁποία περιλαμβάνει καὶ τὰ αἰσθήματα.

Αἱ παραστάσεις εἶναι αἱ μόναι ἐξωτερικεύσεις τοῦ ψυχικοῦ βίου, πᾶσα δ' ἄλλη ἐξωτερικεύσις πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς αὐτάς· τὰς δὲ καλουμένας ψυχικὰς δυνάμεις (αἰσθησιν, νόησιν, βούλησιν) δὲν παραδέχεται ὁ Herbart. Ἐκάστη παραστάσις, ἀφ' οὗ ἅπαξ ἐσχηματίσθη, παραμένει εἰς τὴν ψυχὴν, ἔρχεται δὲ εἰς σχέσεις πρὸς ἄλλας παραστάσεις. Τοιοῦτοτρόπως λαμβάνει χώραν ἀγὼν παραστάσεων. Ἔργον δὲ τῆς ψυχολογίας εἶναι νὰ προσδιορίσῃ καὶ νὰ περιγράψῃ μετὰ ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας τὸν ἀγῶνα τοῦτον. Ἐκ τῶν παρα-

στάσεων ἄλλα μὲν ἐμποδίζουσιν ἄλληλας, ὅποτε μειοῦται ὁ βαθμὸς τῆς ἐντάσεως αὐτῶν. "Ἄλλαι ἀπωθοῦσιν ἄλληλας ἐκ τῆς συνειδήσεως (οὐχὶ βεβαίως καὶ ἐκ τῆς ψυχῆς). "Ἄλλαι προάγουσι καὶ ὑποστηρίζουσιν ἄλληλας καὶ ἐνισχύουσιν ἀμοιβαίως τὰς προσπάθειάς ἐκάστης αὐτῶν πρὸς ἐπάνοδον εἰς τὴν συνείδησιν. Οὕτω δὲ σχηματίζονται συστήματα παραστάσεων ἔλκοντα καὶ ἀφομοιοῦντα πρὸς ἑαυτὰ ἄλλας παραστάσεις. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἀγωνίζονται καὶ παλαίουσι πρὸς ἄλληλας διὰ τὴν ἐν τῇ συνειδήσει κυριαρχίαν αἱ ὡς δυνατόν νοοῦμεν παραστάσεις. Καὶ ἄλλαι μὲν αὐτῶν καταπίπτουσιν ὑπὸ τὸ κατώφλιον τῆς συνειδήσεως, ἄλλαι δὲ ἀνέρονται ὑπὲρ αὐτό. Ἡ ψυχὴ εἶναι λοιπὸν τὸ ἐξ ἄνω καὶ κάτω πατάματος (διὰ τὰς ἀσυνειδήτους παραστάσεις) ἀποτελούμενον οἰκοδόμημα ἐν τῷ ὁποίῳ λαμβάνει χώραν ὁ ἀγὼν τῶν παραστάσεων. (1) ἀγὼν οὗτος τῶν παραστάσεων δύναται κατὰ τὸν Herbart νὰ ὑπολογισθῇ. Μία στατικὴ καὶ μηχανικὴ τῶν παραστάσεων εἶναι δυνατὴ καὶ ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστημονικῆς ψυχολογίας. Ἀπεπειράθη δ' αὐτὸς ὁ Herbart νὰ προσδιορίσῃ τὴν μηχανικὴν καὶ τὴν στατικὴν τῶν παραστάσεων. Αἱ προσπάθειαι ὅμως αὐτοῦ δὲν ἐστέφθησαν μὲν ὑπὸ ἐπιτυχίας, καθ' ὅσον αἱ προὑποθέσεις ἐφ' ὧν ἐστηρίζοντο οἱ ὑπολογισμοὶ αὐτοῦ δὲν ἦσαν βάσιμοι· δέον ὅμως νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι αὐτὸς πρῶτος δισχυρίσθη καὶ ἀπέδειξε μέχρι βαθμοῦ τινος ὅτι δύναται τις νὰ μεταχειρισθῇ τὴν μαθηματικὴν μέθοδον εἰς τὴν ψυχολογίαν. Οὕτω δ' ἔθηκε τὰς βάσεις τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας, ἧτις προαχθεῖσα καὶ ἐπὶ ἀσφαλεστέρων βάσεων τεθεῖσα ὑπὸ τοῦ Fechner κατέστη σήμερον αὐτοτελὴς ἐπιστήμη. Ἡ ὑπηρεσία αὕτη, τὴν ὁποίαν ὁ Herbart προσέφερεν εἰς τὴν ἐπιστήμην, εἶναι μεγίστη, ἂν καὶ ἡ γνώμη ὅτι δύναται ὁ ψυχικὸς βίος καθ' ἅπασαν αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν νὰ ὑπολογισθῇ μηχανικῶς οὐδέποτε θὰ πραγματοποιηθῇ. Ἐκ τῶν παραστάσεων καὶ

τῶν σχέσεων αὐτῶν παράγει ὁ Herbart πάσας τὰς ψυχικὰς λειτουργίας, ὡς τὰ συναισθήματα, τὰ ὅποια παράγονται, ὅταν ἀντίθετοι δυνάμεις ἐνεργῶσιν ἐπὶ τινος παραστάσεως, καὶ τὴν βούλησιν, ἢ ὅποια οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἡ προσπάθεια παραστάσεώς τινος νὰ διατηρηθῇ ἐν τῇ συνειδήσει ἢ ν' ἀνέλθῃ εἰς αὐτήν. Κατὰ τὴν μηχανικὴν ταύτην ἀντίληψιν τοῦ ψυχικοῦ βίου, τὴν ὅποιαν ἀντιπροσωπεύει ὁ Herbart πάντα τὰ συμβαίνοντα ἐν αὐτῷ εἶναι ἐκ τῶν προτέρων ὠρισμένα, ἐλευθερία δὲ δὲν ὑπάρχει. Ἡ προαγωγή δὲ καὶ ὑποστήριξις ὠρισμένων συστημάτων παραστάσεων, κατευθυνομένων πρὸς τὸ ἀγαθόν, εἶναι ἔργον τῆς παιδαγωγικῆς, τὴν ὅποιαν ὁ Herbart ἐπεξεργάσθη ἐπιστημονικῶς. Προῖόν τῆς κινήσεως τῶν παραστάσεων εἶναι «τὸ ἐγώ», τὸ ὅποιον δὲν πρόκειται μετὰ τοῦ Fichte νὰ νοήσωμεν ὡς τὴν θεμελιώδη ἔννοιαν τῆς ψυχολογίας, ἀλλ' ὡς τὸ δυσχερέστατον αὐτῆς πρόβλημα. Ἀντίθεσις τοῦ «ἐγὼ» δὲν ὑπάρχει εἰς τὸ παιδίον, ἀλλ' ἐξελίσσεται βραδέως ὡς ἀποτέλεσμα τοῦ μηχανισμοῦ τῶν παραστάσεων. Ἡ ταυτότης τοῦ ἐγὼ στηρίζεται ἐπὶ τῆς διαρκοῦς ἐνεργείας τῶν ἐπικρατούντων συστημάτων τῶν παραστάσεων, τὰ ὅποια ἀφομοιοῦσι διαρκῶς νέας παραστάσεις, ἀντιλαμβάνονται δὴλα δὴ αὐτὰς κατὰ ὠρισμένον τρόπον. Οὕτω δὲ παράγεται ἡ ἐμπειρικὴ ἔννοια τοῦ ἐγὼ, τὸ ἐμπειρικὸν ἐγὼ, διότι πραγματικὸν δὲν ὑπάρχει. Ἡ ψυχὴ δέ, ἐν τῇ ὅποιᾳ ἔχουσι τὴν ἕδραν αὐτῶν αἱ παραστάσεις καὶ τὸ ἐγὼ, εἶναι ἀπλῆ οὐσία, ὡς τοιαύτη δὲ ἀθάνατος. Ἐδρεύει δ' ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ.

Ἀπὸ τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας καὶ μεταφυσικῆς, αἱ ὅποια σκοποῦσι τὴν γνῶσιν τῆς οὐσίας τῶν ὄντων, διακρίνει ὁ Herbart αὐστηρῶς τὴν πρακτικὴν φιλοσοφίαν, ἢ ὅποια προτίθεται νὰ κρίνῃ περὶ τοῦ πραγματικοῦ (τῆς πραγματικότητος) καὶ στηρίζεται ἐπὶ τοῦ ψυχολογικοῦ γεγονότος ὅτι ὠρισμένα καταστάσεις ἀρέσκουσιν ἢ ἀπαρέσκουσιν εἰς ἡμᾶς. Ἡ πρακτικὴ φιλοσοφία εἶναι κατὰ τὸν Herbart ἡ αὐτὴ

πρὸς τὴν αἰσθητικὴν, ἢ ὅποια τοιουτοτρόπως ἔκτὸς τῆς περὶ τοῦ καλοῦ ἐπιστήμης περιλαμβάνει καὶ τὴν ἠθικὴν. Ἡ ἠθικὴ πρόπει ν' ἀναδράμῃ εἰς τὰς ἀπλουστάτας τῆς βουλήσεως καταστάσεις, αἱ ὅποια προκαλοῦσιν εἰς ἡμᾶς ἀρέσκειαν ἢ ἀπαρέσκειαν. Εἰς τὰς ἀπλουστάτας ταύτας καταστάσεις στηρίζονται καὶ αἱ πολυπλοκώτεραι καὶ ἡ περὶ τῶν ἀπλουστάτων κρίσις κανονίζει καὶ τὴν περὶ τῶν πολυπλοκωτέρων. Αἱ ἀρέσκουσαι, ἀπλαῖ καὶ ὡς βάσεις χρησιμεύουσαι καταστάσεις, εἶναι αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι, αἱ ὅποια κατὰ τὸν Herbart εἶναι πέντε: 1) Ἡ ἰδέα τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας. Ἀρέσκει δῆλα δὴ ἡ συμφωνία τῆς βουλήσεως μετὰ τῆς ἰδίας κρίσεως (ἠθικῆς συνειδήσεως.) Ἡ ἰδέα αὕτη εἶναι ἀπλῶς τυπικὴ καὶ λαμβάνει τὸ περιεχόμενον αὐτῆς ἐκ τῶν τεσσάρων ὑπολοίπων. 2) Ἡ ἰδέα τῆς τελειότητος. Τὸ μείζον, ἰσχυρότερον καὶ συγκεντρωτικώτερον ἀρέσκει παραβαλλόμενον πρὸς τὸ μικρότερον καὶ ἀσθενέστερον. 3) Ἡ ἰδέα τῆς εὐμενοῦς βουλήσεως. Ἀρέσκει ἡ βούλησις ἢ ὅποια προάγει τὴν ξένην εὐδαιμονίαν. 4) Ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου. Ἡ ἔρις ἀπαρέσκει, ἀρέσκει ὅμως, εἴαν ἡ σύγκρισις διαφόρων βουλήσεων ῥυθμίζεται κατὰ τινα κανόνα. 5) Ἡ ἰδέα τῆς δικαιοσύνης. Διατάραξις τῆς ἁρμονίας δι' ἀδίκου πράξεως ἀπαρέσκει, ἀρέσκει δ' ἡ ἀνταπόδοσις τοῦ ἀδίκου δι' ἀναλόγου ποινῆς καὶ ἡ ἀνταμοιβὴ τῆς ἀγαθῆς πράξεως.

Ἡ ὑπαρξις τοῦ Θεοῦ δὲν δύναται αὐστηρῶς ν' ἀποδειχθῆ, ἀν καὶ ἡ εἰς τὸ σύμπαν παρατηρουμένη σκοπιμότης, τάξις καὶ ἁρμονία ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς νὰ δεχθῶμεν τὴν ὑπαρξιν ὑπερτάτου λογικοῦ ὄντος, τὸ ὅποιον δὲν ἐδημιούργησε μὲν τὸν κόσμον, διότι τὰ πράγματα ὑπάρχουσι δι' ἀπολύτου θέσεως, ἀλλ' ἔθηκε καὶ συντηρεῖ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ τάξιν. Ἐπὶ πλέον καὶ αἱ ἠθικαὶ ἡμῶν ἀπαιτήσεις ἐπιβάλλουσιν εἰς ἡμᾶς τὴν πίστιν εἰς τὸν Θεόν, ὃ ὅποιος πρόπει νὰ βοηθῆ ὡς προσωπικὸν καὶ πραγματικὸν ὄν. Τὰ κατηγορήματα ἢ

τάς ιδιότητες, αἱ ὁποῖα χαρακτηρίζουσιν αὐτὸν ὡς ἠθικῶς τέλειον ὄν, λαμβάνομεν ἐκ τῶν πρακτικῶν ἰδεῶν.

2. Hermann Lotze

(1817 – 1881)

(Λότσε).

Βίος : Ὁ Λότσε ἐγεννήθη ἐν Bautzen (1817), ἐσπούδασεν ἐν Λειψία ἰατρικὴν καὶ φιλοσοφίαν, ἐγένετο δὲ κατὰ τὸ ἔτος 1893 ὑφηγητὴς κατ' ἀρχὰς μὲν τῆς ἰατρικῆς, μετὰ ταῦτα δὲ τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τοῦ πανεπιστημίου τῆς Λειψίας. Κατὰ τὸ 1842 ἐγένετο ἑκτατος καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας ἐν Λειψία, κατὰ δὲ τὸ 1844 ἐκλήθη ὡς τακτικὸς ἐν Göttingen. Ἐνταῦθα ἔμεινε μέχρι τοῦ 1881, ὅποτε ἐκλήθη εἰς Βερολίον, ἔνθα καὶ ἀπέθανε τὸ αὐτὸ ἔτος.

Τὰ σπουδαιότατα τῶν ἔργων : Ἰατρικὴ ψυχολογία 1852. Μικρόκοσμος, ἢτοι γνῶμα περὶ τῆς φυσικῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος 1851—1864. Λογικὴ 1874. Μεταφυσικὴ 1879. Ἱστορία τῆς αἰσθητικῆς ἐν Γερμανίᾳ 1868.

Συμφωνῶν πολλοχῶς πρὸς τὸν Herbart, εἰς σπουδαῖα ὅμως σημεῖα ἀποκλίνων ἀπ' αὐτοῦ, ἠδυνήθη ὁ Lotze νὰ συνδυάσῃ κατὰ τρόπον πρωτότυπον καὶ ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὰς ἀπειρήσεις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἰδέας τοῦ Leibniz καὶ τοῦ Spinoza καὶ νὰ παραγάγῃ οὕτως ἑκτενὲς φιλοσοφικὸν σύστημα. Εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας ἱστῶνται ἐγγύτερον ἢ ὁ Herbart. Ὡς φυσιοδίφης καὶ ἰατροῦ συνδυάζει πάντοτε τὰς φιλοσοφικὰς αὐτοῦ ἰδέας πρὸς τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ πορίσματα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Καθ' ἣν δ' ἐποχὴν ὁ Lotze κατεγίνετο εἰς τὰς φιλοσοφικὰς αὐτοῦ μελέτας, ἐπεκράτει εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας ἡ ἀτομιστικὴ καὶ μηχανικὴ περὶ τῆς φύσεως θεωρία. Τὰ ἅτομα εἶναι τὰ ἔσχατα συστατικὰ εἰς τὰ ὁποῖα δύναται νὰ διαλυθῇ ὁ σωματικὸς κόσμος, συνεπῶς οἱ ἔσχατοι φορεῖς καὶ τὰ ἔσχατα αἰ-

τια τῶν φυσικῶν φαινομένων. Τὰ φυσικὰ φαινόμενα εἶναι
 μηχανικῆς φύσεως, δύνανται νὰ ὑπολογισθῶσι μαθηματικῶς,
 συνίστανται δ' εἰς κινήσεις καὶ μετατοπίσεις ἀτόμων. Ὁ Lotze
 οὐ μόνον ἀνεγνώρισε τὴν ἀτομιστικὴν καὶ μηχανικὴν θεω-
 ρίαν ὡς τὴν μόνην ὀρθὴν διὰ τὴν ἔρευναν καὶ ἐξήγησιν
 τῶν φαινομένων τῆς ἀνοργάνου φύσεως, ἀλλ' ὑπεστήριξε
 τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἰσχύος τῆς θεωρίας ταύτης καὶ διὰ τὴν
 ἔρευναν καὶ ἐξήγησιν τῶν φαινομένων τῆς ὀργανικῆς φύ-
 σεως, καταπολεμήσας τὴν θεωρίαν περὶ ζωϊκῆς δυνάμεως.
 Καὶ τῶν λοιπῶν ζῴων καὶ τῶν ἀνθρώπων τὸ σῶμα εἶναι
 μία πολύπλοκος μηχανή, πρέπει δὲ νὰ νοηθῆ καὶ νὰ ἐξη-
 γηθῆ ὡς μηχανισμός. Ὡς ἐκ τῆς ῥοῆς τοῦ ὕδατος πα-
 ράγονται στρόβιλοι, οἱ ὁποῖοι διατηρούμενοι ἐπὶ τινα χρό-
 νον ἐκλείπουν μετὰ ταῦτα, οὕτω καὶ ἐκ τῆς ῥοῆς—ἐκ τῆς
 διαρκοῦς κινήσεως καὶ μετατοπίσεως—τῶν ἀτόμων παρά-
 γονται τὰ ὀργανικὰ σώματα. Ὡστε τὰ αὐτὰ συστατικὰ ἀπο-
 τελοῦσι καὶ τὰ ἀνόργανα καὶ τὰ ὀργανικὰ σώματα, αἱ αὐταὶ
 δυνάμεις δρῶσι καὶ οἱ αὐτοὶ νόμοι ἰσχύουσιν εἰς ἀμφοτέρα.
 Πρέπει λοιπὸν πάντα τὰ συμβαίνοντα εἰς τὰ ὀργανικὰ σώ-
 ματα νὰ ἐξηγηθῶσι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καθ' ὃν ἡ φυ-
 σικὴ καὶ ἡ χημεία ἐξηγοῦσι τὰ συμβαίνοντα εἰς τὰ ἀνόργανα
 σώματα. Πρὸς τὴν ἀπαίτησιν ταύτην τῶν φυσικῶν ἐπιστη-
 μῶν καὶ τοῦ ὕλισμοῦ—ἀναπτυχθέντος ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς
 τὴν φυσικὴν φιλοσοφίαν τοῦ μετακαντιανοῦ ἰδεαλισμοῦ—
 συμφωνεῖ πλήρως ὁ Lotze. Ἀντιτίθεται ὅμως σφοδρότατα
 πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις φυσιοδιφῶν τινῶν, ἵνα ἐπεκταθῆ ἡ
 ἰσχύς τῆς μηχανικῆς θεωρίας καὶ εἰς τὸν πνευματικὸν βίον,
 ὁ ὁποῖος τοιοῦτοτρόπως ἐξηγεῖται ὡς μηχανικόν τι συμβε-
 βηκός, ὡς κίνησις ἢ ὡς ἀποτέλεσμα φυσικῶν λειτουργιῶν.
 Ἐτέθη λοιπὸν ὁ Lotze ἀντιμέτωπος πρὸς τὸν νεώτερον
 ὕλισμόν καὶ ἔσχε σημαντικὰς ἐπιτυχίας εἰς τὸν κατ' αὐτοῦ
 ἀγῶνα.

Πλήρης διαφορά ὑπάρχει μεταξύ φυσικῶν καὶ πνευματικῶν φαινομένων. Ἐὰ φυσικὰ γεγονότα εἶναι ἀναποσπιάστως συνδεδεμένα μετὰ τοῦ χώρου καὶ τῆς κινήσεως, ἐν ᾧ τὰ πνευματικὰ οὐδὲν τὸ κοινὸν πρὸς τὸν χῶρον ἔχουσι. Καὶ μόνον τὴν διαφορὰν ταύτην ἂν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν κατανοεῖ τὸ μάταιον τοῦ ἐγγειορήματος ἐκείνων οἱ ὅποιοι ζητοῦσι νὰ θέσωσιν εἰς ἴσην μοῖραν τὰ φυσικὰ πρὸς τὰ πνευματικὰ φαινόμενα καὶ νὰ ἐξηγήσωσι ταῦτα ἐξ ἐκείνων. Ἐν αἴσθημα, ἐν συναίσθημα, μία ἰδέα δὲν εἶναι κίνησις, οὐδὲ δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ τῆς κινήσεως. Μεταξὺ τῆς ἐσχάτης, λεπτοτάτης καὶ πολυπλοκατάτης κινήσεως νευρικῆς τινος ἴνως καὶ τῆς ἐμφανίσεως ἐνὸς αἰσθήματος ὑπάρχει μέγα χάσμα, τὸ ὅποιον οὐδαμῶς δύναται τις νὰ ὑπερπηδήσῃ. Ὡς μία ἐπιπλέον ἀπόδειξις τῆς ὀρθότητος τοῦ δισχυρισμοῦ περὶ ῥιζικῆς διαφορᾶς μεταξύ φυσικῶν καὶ πνευματικῶν φαινομένων δύναται νὰ προσαχθῇ τὸ ἐνιαῖον τῆς συνειδήσεως, ἢ ἰκανότης τουτέστιν ἡμῶν νὰ περιλαμβάνομεν εἰς τὴν ἐνιαίαν συνείδησιν τοῦ ἐγὼ ἡμῶν τὴν ποικίλιαν τῶν καταστάσεων ἡμῶν καὶ συγχρόνως νὰ διακρίνομεν ἡμᾶς αὐτοὺς ἀπὸ τῶν καταστάσεων ἡμῶν. Τοιαύτη τις ἐνέργεια δὲν δύναται νὰ προέλθῃ ἐκ τῶν ἀτόμων τοῦ ἐγκεφάλου, ἐκ πλήθους δὴλα δὴ πραγμάτων. Πῶς δύναται πλῆθος πραγμάτων νὰ ἔχῃ ἐνιαίαν περὶ ἑαυτοῦ συνείδησιν; Ὀφείλομεν λοιπὸν τὰ πνευματικὰ φαινόμενα τοῦ παριστάναι, συναίσθάνεσθαι, βούλεσθαι καὶ νοεῖν, τὰ ὅποια δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν ἐκ τῶν φυσικῶν λειτουργιῶν, ν' ἀποδώσωμεν εἰς ἄλλης φύσεως ὄν τὴν ψυχὴν, ἐν τῇ ἐνιαίᾳ οὐσίᾳ τῆς ὁποίας πρέπει νὰ δίδωμεν τὴν ἐνότητα τῆς συνειδήσεως ἡμῶν. Ἡ ψυχὴ κατὰ ταῦτα προστίθεται εἰς τὰ σωματικὰ ὄργανα καὶ τὰς λειτουργίας τούτων ὥς τι νέον καὶ τελείως διάφορον τῶν σωματικῶν ὄντων (πραγμάτων). Ὁ ἄνθρωπος σύγκεται ἐκ σώματος καὶ

ψυχῆς. Ἡ ψυχὴ συνάπτεται καὶ ἐνοῦται μετὰ τοῦ σώματος, ἐπιδρᾷ ἐπ' αὐτοῦ καὶ δέχεται ἐξ αὐτοῦ ἐπιδράσεις. Ἐδρα αὐτῆς εἶναι ὁ ἐγκεφάλος. Εἰς τὰς ἐκ τοῦ σώματος προερχομένας ἐπιδράσεις ἀντιδρᾷ αὕτη δι' αἰσθημάτων, παραστάσεων καὶ συναισθημάτων, ἐκ τῶν ὁποίων γεννῶνται τὰ βουλευτικὰ φαινόμενα, διὰ τῶν ὁποίων πάλιν ἡ ψυχὴ (διὰ τοῦ ἐγκεφάλου) ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ σώματος. Τὰ αἰσθήματα καὶ τὰς παραστάσεις ἀκολουθοῦσιν αἱ ἀνώτεροι πνευματικαὶ λειτουργίαι, ἰδίᾳ ἡ νόησις, χωρὶς ὅμως αὐταὶ νὰ παράγονται κατὰ ἐντελῶς μηχανικὸν τρόπον ἐκ τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν παραστάσεων. Ὑφίσταται πράγματι ψυχικὸς τις μηχανισμὸς, κανονίζων συνήθως τὴν πορείαν τῶν ψυχικῶν φαινομένων, τὴν διαδοχὴν τῶν παραστάσεων. Ἡ οὐσία ὅμως τῆς ψυχῆς δὲν ἐγκείται εἰς τὴν μηχανικότητα ταύτην. Ἡ ψυχὴ δύναται νὰ ἐπεμβῇ εἰς τὴν πορείαν ταύτην καὶ νὰ δώσῃ εἰς αὐτὴν κατεύθυνσιν, τὴν ὁποίαν αὕτη ἀφ' ἑαυτῆς δὲν θὰ ἐλάμβανεν. Ἐν γένει ἐξάίρει ὁ Lotze τὴν αὐτοτέλειαν τοῦ πνεύματος.

Τὸ δυαδικὸν τοῦτο σύστημα, καθ' ὃ σῶμα καὶ ψυχὴ εἶναι μὲν διάφορα πρὸς ἄλληλα, διατελοῦσιν ὅμως ἐν ἀλληλεπιδράσει, τὸ σύστημα τοῦτο μεταβάλλεται καὶ μετατρέπεται εἰς μονιστικόν - πνευματιστικὸν διὰ τῆς μεταφυσικῆς παρατηρήσεως τῶν ὄντων. Ἡ ἀτομιστικὴ καὶ μηχανικὴ θεωρία, ὅσον ὀρθὴ καὶ ἂν φαίνεται ἐκ πρώτης ἀπόψεως, καὶ ὅσον ἀπαραίτητος καὶ ἂν εἶναι διὰ τὴν ἔρευναν τῆς φύσεως, δὲν σημαίνει ὅμως τὴν τελευταίαν λέξιν ἢ ὁποία δύναται νὰ λεχθῇ περὶ τῆς πραγματικῆς ποιότητος τῶν ὄντων. Ἡ ἀντίληψις αὕτη ἔχει τὴν ἀξίαν προσκαίρου τινὸς θεωρίας, τὴν ὁποίαν μεταχειριζόμεθα ἵνα ἀναλύσωμεν, ἐξηγήσωμεν καὶ ὑπολογίσωμεν μαθηματικῶς τὰ φαινόμενα. Ὁ σωματικὸς κόσμος εἶναι κυρίως δεδομένος εἰς ἡμᾶς διὰ τῶν αἰσθήσεων ὡς ὑποκειμενικὴ ἀντίληψις, ὡς φαινόμενον. Τίς εἶναι ὅμως ἡ πραγματικὴ φύσις παντὸς πράγματος

ἐμφανιζομένου εἰς ἡμᾶς, παντὸς περιγίμματος καταλαμβάνον-
τος σημείον τι ἐν τῷ χώρῳ, κινουμένου ἐν αὐτῷ καὶ ἐμφα-
νιζομένου εἰς ἡμᾶς ἐν ποικιλίᾳ μορφῶν; Περὶ τοῦ ζητήμα-
τος τούτου δὲν δύναται ἡ φυσικὴ ν' ἀποφανθῆ. Τὸ ζήτημα
τοῦτο ἀνήκει εἰς τὴν μεταφυσικὴν. Ἡ μεταφυσικὴ εἶναι δυ-
νατὸν νὰ νοηθῆ ὡς ἐπιστήμη. Δυνάμεθα μέχρι βαθμοῦ τι-
νος νὰ γνωρίσωμεν τὸ καθ' ἑαυτὸ τῶν ὄντων. Ὁ σκεπτικι-
σμός, ὁ ὁποῖος θέτει ἐν ἀμφιβόλῳ τὸ κῆρος τῆς νοήσεως,
καὶ ὁ κριτικισμός, ὁ ὁποῖος ἐξαρτᾷ τὸ κῆρος τοῦτο ἐκ κρι-
τικῆς ἐρεῦνης περὶ τῆς νοήσεως, ὁρμῶνται ἐξ ὁρισμένων
προϋποθέσεων περὶ τῶν ὄντων καὶ τῆς γνώσεως καὶ προϋ-
ποθέτουσι πάντως τὸ κῆρος τοῦ ὀρθοῦ λόγου διὰ τὰς ἐρεῖ-
νας καὶ προϋποθέσεις αὐτῶν. Πᾶσα περὶ τῆς γνώσεως θε-
ωρία στηρίζεται ἐπὶ τῆς μεταφυσικῆς, οὐχὶ δ' ἀντιστρόφως
ἡ μεταφυσικὴ ἐπὶ τῆς γνωσιολογίας. Τὸ πᾶν δύναται τις νὰ
ἐρευνήσῃ διὰ τοῦ λόγου. Ὁ λόγος ὅμως καὶ τὸ κῆρος αὐ-
τοῦ πρέπει πάντως νὰ προϋποτεθῶσιν ὡς ὑπάρχοντα.

Ὁ ὀρθὸς λοιπὸν λόγος ἀπαιτεῖ ἵνα τὰ πράγματα τὰ
χρησιμεύοντα ὡς τὰ ἔσχατα αἶτια καὶ οἱ ἔσχατοι φορεῖς τῶν
συμβαινόντων νοηθῶσιν ὡς ἐνάτητες, καὶ οὐχὶ ὡς στοιχεῖα
δυνάμενα ν' ἀναλυθῶσιν εἰς κληῖδας συστατικῶν, ὡς τοι-
αῦτα ἐν γένει ὄντα τὰ ὁποῖα ἐν τῇ μεταβολῇ τῶν καταστά-
σεων αὐτῶν διαφυλάττουσι τὴν ταυτότητα αὐτῶν καὶ δὲν
διαλύονται εἰς σειρὰν πραγμάτων ἀκολουθούντων ἄλληλα
καὶ ἀντικαθιστῶντων ἄλληλα. Τοῦτο ὅμως σημαίνει ὅτι τὰ
πράγματα καθ' ἑαυτὰ πρέπει νὰ εἶναι πνευματικὰ ὄντα,
διότι μόνον τοιαῦτα ὄντα, περιλαμβίνοντα ἐνιαίως ἐν τῇ
μνήμῃ καὶ τῇ συνειδήσει αὐτῶν τὴν ποικιλίαν τῶν καταστά-
σεων αὐτῶν καὶ τὴν διαδοχικὴν σειρὰν τῶν καταστάσεων τού-
των, δύναται νὰ ἐκπληρώσῃσι τὰς ῥηθείας ἀπαιτήσεις. «Εἶ-
ναι» λοιπὸν σημαίνει «δι' ἑαυτὸ εἶναι». Πᾶσα πραγματικό-
της εἶναι πνευματικότης, πνευματικῆς φύσεως. Τὰ πράγ-

ματα εἶναι πνευματικὰ ὄντα, μονάδες, ὡς ἔλεγεν ὁ Leibniz. Συμπέρασμα τῆς πνευματιστικῆς ταύτης μεταφυσικῆς εἶναι ὅτι ὁ χῶρος εἶναι ὑποκειμενική τις, εἰς ἡμᾶς προσιδιάζουσα, ἐποπτικὴ μορφή, ὅτι ὁ σωματικὸς καὶ ἐν χώρῳ ἐκτεταμένος κόσμος εἶναι ἐμφάνις, ἢ ἐμφάνις ὑπεραισθητῆς τινος καὶ πνευματικῆς πραγματικότητος, ἐμφάνις ἀναπαριστώσα τὰς λογικὰς καταστάσεις καὶ σχέσεις τῆς πνευματικότητος καὶ ἐπιτρέπουσα εἰς ἡμᾶς νὰ συμπεράνωμεν περὶ ταύτης.

Τὰ ὑπεραισθητὰ πράγματα ἔχουσι πρὸς ἄλληλα σχέσεις ἀποτελούσας ἀναφαίρετον ιδιότητα αὐτῶν, ἐγκειμένην ἐν τῇ φύσει αὐτῶν. «Εἶναι» σημαίνει σχετίζεσθαι. Δὲν ὑπάρχει ἐντελῶς ἀπομεμονωμένον καὶ ἄνευ σχέσεων πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο ἀπόλυτος θέσις καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων θὰ ἦτο εἰς σχέσεις πρὸς ἄλλα πράγματα. Τὰ πράγματα σχετίζονται διαρκῶς πρὸς ἄλληλα, διότι, καθὼς εἵπομεν, ἄνευ σχέσεως δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ὑπαρξίς.

Ἡ σχέσις τῶν πραγμάτων πρὸς ἄλληλα καὶ ἡ ἀλληλεπίδρασις αὐτῶν, ἣτις εἶναι ἀναγκαία διὰ τὴν ἐξ αὐτῶν (σχέσεως καὶ ἀλληλεπίδρασεως) ἀποτελέσειν τοῦ κόσμου, ἢ ἀλληλεπίδρασις αὕτη, λέγομεν, θὰ ἦτο ἀδύνατος, ἂν τὰ πράγματα ἦσαν αὐτοτελεῖς καὶ αὐτοτελῶς ἀπέναντι ἀλλήλων ἰστάμεναι πραγματικότητες. Θὰ ἦτο τότε ἀκατανόητον, ὡς ἔδειξεν ὁ Leibniz, πῶς ἐν πρᾶγμα δύναται νὰ ἐπιδράσῃ καὶ νὰ μεταδώσῃ τὰς καταστάσεις αὐτοῦ εἰς ἄλλο πρᾶγμα ἐκτὸς αὐτοῦ καὶ ἀνεξαρτήτως αὐτοῦ ὑπάρχον. Εὐλόγος καὶ δυνατὴ παρουσιάζεται ἡ ἀμοιβαία κατάστασις τῶν πραγμάτων, εἰὰν ταῦτα νοηθῶσιν οὐχὶ ὡς αὐτοτελεῖς πραγματικότητες, ἐξ ἰδίας δυνάμεως καὶ τελειότητος ὑπάρχουσαι, ἀλλ' ὡς τρόποι ἢ καταστάσεις μιᾶς μοναδικῆς καὶ παγκοσμίου οὐσίας, περιλαμβανούσης ἐν ἑαυτῇ πάσας τὰς πραγματικότητας καὶ ἐν αὐταῖς ζώσης καὶ δρώσης. Ἡ παγκόσμιος αὕτη οὐσία, ἢ ὁποῖα πρέπει νὰ νοηθῇ ὡς πνευματικὸν καὶ προσωπικὸν ὄν, ὑπάρ-

χει καὶ εἰς τὸ πρᾶγμα Α καὶ εἰς τὸ πρᾶγμα Β, δυνάμει δὲ τῆς λογικότητος τῆς ἐνυπαρχούσης ἐν ἑαυτῇ καὶ ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ συνόλου συνάπτει τὸ παγκόσμιον πνεῦμα τὴν εἰς τὸ πρᾶγμα Α κατάστασιν α πρὸς τὴν εἰς τὸ πνεῦμα Β κατάστασιν β, διότι ἀμφότερα ταῦτα φέρει ὡς καταστάσεις ἐν ἑαυτῷ. Ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ εἶναι ἐσωτερικὴ καὶ οὐχὶ μεταβατικὴ, τὰ πράγματα τοῦ κόσμου τίθενται ἀπαραλλάκτως εἰς σχέσεις ὑπὸ τῆς παγκοσμίου οὐσίας, ὡς τίθενται ὑφ' ἡμῶν εἰς σχέσεις ἐν τῇ ἐνιαίᾳ ἡμῶν συνειδήσει αἱ παραστάσεις ἡμῶν. Ἡ τάξις δὲ καὶ κανονικότης μεθ' ἧς δυνάμει τῆς λογικότητος, τῆς ἐνυπαρχούσης εἰς τὸ παγκόσμιον πνεῦμα, καὶ ἐν συναφείᾳ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος παραμένει πάντοτε ὁ αὐτός, διεξάγονται αἱ σχέσεις αὗται, ἀντιανακλιᾶται εἰς τὸν φαινομενικὸν κόσμον ὡς ἀπαραβάτος φυσικὴ τάξις. Οὕτως ὁ Lotze, ἀντικαθιστῶν τὴν προδιατεταγμένην ἁρμονίαν τοῦ Leibniz διὰ τῆς ἰδέας τῆς διαρκοῦς παρουσίας καὶ ἐνεργείας εἰς τὰ πράγματα τοῦ παγκοσμίου πνεύματος, συνδυάζει τὴν μοναδολογίαν τοῦ Leibniz μετὰ τῆς περὶ οὐσίας διδασκαλίας τοῦ αὐτοῦ φιλοσόφου, διατηρῶν συγχρόνως καὶ τὸν μονισμὸν τῆς γερμανικῆς μετακαντιανῆς ἰδεολογίας. Τὸν Pluralismus τοῦ Herbart ἀντικαθιστᾷ ὁ Lotze διὰ τῆς διδασκαλίας περὶ ἐνότητος. Τὸ σύστημα ἐν τούτοις τοῦ Lotze δὲν πρέπει νὰ νοηθῇ ὡς πανθεισμός, διότι τὸ παγκόσμιον πνεῦμα, ἂν καὶ ὑπάρχει καὶ δρᾷ εἰς ὅλα τὰ πράγματα, ἐν τούτοις διὰ τῆς αὐτοσυνειδήσεως αὐτοῦ διακρίνει ἑαυτὸ ἀπ' αὐτῶν, ὅπως πάλιν τὰ πράγματα διὰ τοῦ ὅτι ὑπάρχουσι δι' ἑαυτὰ λύονται τρόπον τινὰ ἀπὸ τῆς συναφείας πρὸς τὴν εἰς τὸ βῆθος τῆς οὐσίας αὐτῶν εὐρισκισμένην παγκόσμιον οὐσίαν καὶ ἀποκετῶσιν αὐτοτέλειαν. Τὸ παγκόσμιον πνεῦμα (ὁ Θεός) κατὰ ταῦτα εἶναι καὶ παγκόσμιος καὶ ὑπερκόσμιος δύναμις. Πῶς ἀποβαίνει δυνατὸν εἰς τὸ παγκόσμιον πνεῦμα νὰ θέτῃ ἐν ἑαυτῷ ἀριθμὸν

τινα πεπερασμένων ὄντων καὶ νὰ παρέχη εἰς αὐτὰ αὐτοτέλειάν τινα, τὸ ζήτημα τοῦτο κατὰ τὸν Lotze οὐδεμία φιλοσοφία θὰ δυνηθῆ νὰ λύσῃ. Πῶς ὁ κόσμος καὶ τὰ πράγματα ἐγένοντο, τοῦτο οὐδὲ γνωρίζομεν οὐδὲ θὰ δυνηθῶμέν ποτε νὰ γνωρίσωμεν. Ἐν γένει ὅμως ὑπερισχύει εἰς τὸν Lotze ἡ γνώμη ὅτι ὑπάρχουσι νοητὰ πράγματα, ὡς αἱ μεταφυσικαὶ βάσεις τῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα ἐμφανίζονται εἰς ἡμᾶς ὡς σωματικά. Τρόπος τις τῆς παγκοσμίου οὐσίας, ζῶσα ἰδέα τοῦ παγκοσμίου πνεύματος εἶναι ὡσαύτως καὶ ἡ ψυχὴ ἡμῶν. Ἡ σχέσις αὐτῆς πρὸς τὰς ὁμοιάζουσας μὲν ἀλλ' οὐχὶ τὰς αὐτὰς πρὸς αὐτὴν οὐσίας, τῶν ὁποίων ἐξωτερικὴ ἐμφάνισις εἶναι τὸ ἡμέτερον σῶμα, διενεργεῖται τῇ μεσιτείᾳ τοῦ παγκοσμίου πνεύματος.

Τὸ παγκόσμιον πνεῦμα, τοῦ ὁποίου τὴν ὑπαρξιν ἀπαιτεῖ καὶ ὑποδεικνύει ἡ μεταφυσικὴ, δὲν εἶναι θεὸς ἐν θρησκευτικῇ ἐννοίᾳ. Οὐδὲν ἄλλως ἀναγκάζει τὴν μεταφυσικὴν ἵνα ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ ἀντιληφθῆ τὸν Θεόν. Πρέπει νὰ προστεθῶσιν αἱ ἠθικαὶ ἀπαιτήσεις ἵνα διὰ τῶν ἐξ αὐτῶν παραγομένων προσόντων (ἀγιότητος, παναγαθότητος, ἀγάπης) μεταβάλλωμεν τὸ πάμπνευμα τῆς μεταφυσικῆς εἰς Θεὸν τῆς θρησκείας. Ἐν τῇ ἠθικῇ ἐξαίρει ὁ Lotze τὸν στενὸν σύνδεσμον τοῦ ἀγαθοῦ μετὰ τῆς εὐαρεσκείας ἡμῶν δι' αὐτό. Οὐδεμία (ἠθικὴ) ἀξία ὑπάρχει τὴν ὁποίαν ἡμεῖς δὲν συναισθανόμεθα ὡς τοιαύτην, ὡσαύτως καὶ ἀπὸ τοῦ ἠθικῶς ἀγαθοῦ εἶναι ἡ εὐχαρίστησις, τὴν ὁποίαν τοῦτο προξενεῖ, ἀχώριστος. Συγχρόνως ὅμως ἐξαίρει καὶ τὴν ποιοτικὴν διαφορὰν, ἣτις ὑπάρχει μετὰξὺ διαφόρων ἀγαθῶν, τὰ ὁποῖα κρίνομεν ἀξία νὰ προκαλέσωσι τὴν εὐαρέσκειαν ἡμῶν. Ἐκ τῶν διαφόρων τούτων ἀγαθῶν τὸ «ἠθικῶς ἀγαθὸν» ἔχει τὴν ὑψίστην ἀξίαν. Ὡς ἠθικὰ ἰδεώδη δέχεται μετὰξὺ ἄλλων ποιῶν τινα θερμοτήτα τοῦ συναισθήματος, ἐνεργητικότητα τῆς βουλήσεως, ἀγαθὴν βούλησιν, εὐσέβειαν, συνέπειαν, χαρακτηῖρα, προσωπι-

κότητα. Ἡ διαμόρφωσις ἡμῶν αὐτῶν συμφώνως πρὸς τὰ ἰδεώδη ταῦτα εἶναι καθήκον ἡμῶν. Παραβαίνοντες τὰς ἠθικὰς ἐντολὰς ἀναλαμβάνομεν μεγίστας εὐθύνας, διότι εἴμεθα ὑπεύθυνοι διὰ τὰς πράξεις ἡμῶν. Τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως πρέπει ἔνεκα ἠθικῶν αἰτίων νὰ δεχθῶμεν ὡς ἀπαιτήσιν τοῦ πρακτικοῦ λόγου, διότι ἄλλως θ' ἀχθῶμεν εἰς τὸ ἄτοπον συμπέρασμα ὅτι οὐδεμία εὐθύνη, οὐδὲν καθήκον, οὐδεμία ἐνοχὴ ὑπάρχει. Θεωρητικῶς δὲν δύναται ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως οὔτε νὰ ἀποδειχθῇ οὔτε ν' ἀπορριφθῇ. Πᾶσα φαινομενικὴ ἀπόδειξις περὶ μὴ ὑπάρξεως τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως προέρχεται ἐκ τῆς προϋποθέσεως ἀπολύτου τινός καὶ γενικῆς ἀναγκαιότητος, ἧς ἀπόρροια εἶναι πᾶν τὸ συμβαῖνον. Ἡ δυσχέρεια τὴν ὁποίαν παρουσιάζει τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν δυσχέρειαν τὴν ὁποίαν παρουσιάζει τὸ ζήτημα, πῶς τὸ πάμπνευμα ἔθηκεν ἐν ἑαυτῷ πεπερασμένα ὄντα σχετικῆς αὐτοτελείας. Καὶ τὰ δύο προβλήματα ταῦτα δὲν δύνανται νὰ λυθῶσιν. Αἱ ἠθικαὶ ἀπαιτήσεις τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ ληφθῶσιν ἐν τῷ αὐτῷ μέτρῳ ὑπ' ὄψιν ἐν τῷ ὁποίῳ καὶ αἱ ἀπαιτήσεις τῆς νοήσεως ἡμῶν, δικαιούσιν ἡμᾶς νὰ δίδωμεν εἰς τὸ παγκόσμιον πνεῦμα τὴν θείαν ἀρχὴν τῶν ὄντων καὶ τὴν πηγὴν παντὸς ἀγαθοῦ. Ὁ κόσμος παρίσταται τοιουτοτρόπως στηριζόμενος ἐπὶ ἠθικῶν βάσεων, ὡς ἔχων ἓνα λογικὸν σκοπὸν, ὡς προορισμένος εἰς τὴν πραγματοποίησιν συνόλου ἀπολύτων ἀξιών. Ἐν τῇ ἐξελίξει δὲ τοῦ κόσμου δικαιούμεθα τότε νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ἐπικράτησιν προνοίας τινός, τῆς ὁποίας εἶναι ἄσκοπον, καθ' ὁ ἀδύνατον, νὰ προσδιορίσωμεν ἐν λεπτομερείᾳ τὰς ὁδοὺς καὶ τοὺς σκοπούς.

Αἱ ἠθικαὶ λοιπὸν ἀπαιτήσεις ἐπιβάλλουσιν εἰς ἡμᾶς τὰς πεποιθήσεις ταύτας, τὰς ὁποίας ἡ μεταφυσικὴ γνῶσις οὐ μόνον δὲν ἀρνεῖται, ἀλλὰ καὶ ὑποδεικνύει. Ἡ ἐπὶ πλεον δια-

μόρφωσις τῆς περὶ Θεοῦ ἐννοίας πρέπει ν' ἀφεθῆ εἰς τὴν προσωπικὴν πίστιν ἐκάστου. Τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς δὲν δυνάμεθα ν' ἀποδείξωμεν, πρέπει ὅμως νὰ πιστεύωμεν εἰς αὐτήν. Τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως πρέπει νὰ δύναται νὰ συμβιβάζεται πρὸς τὰ πορίσματα τῆς ἐπιστήμης. Ἡ διδασκαλία περὶ διπλῆς ἀληθείας καθ' ἣν δύναται τις ἐν τῇ θρησκείᾳ νὰ δεχθῆ τι τὸ ὁποῖον ἐπιστημονικῶς εἶναι ἀπαράδεκτον, ἢ διδασκαλία αὕτη εἶναι ἀπορριπτέα. Ἡ ἐπίτευξις συμφωνίας, οὐχὶ φαινομενικῆς, ἀλλὰ πραγματικῆς μεταξὺ τῶν ἰδεωδῶν πεποιθήσεων τῆς συνειδήσεως ἡμῶν καὶ τῶν λογικῶν ἡμῶν ἀπαιτήσεων εἶναι καὶ θὰ εἶναι ὁ σκοπὸς πάσης ἀληθοῦς φιλοσοφίας. Ἐν τῷ τοιαύτῳ βεβαίως περιπτώσει τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως ἡμῶν θὰ λαμβάνη ἐκάστοτε νέας μορφάς, ἀνταποκρινομένας πρὸς τὴν ἐκάστοτε κατάστασιν τῆς θεωρητικῆς ἡμῶν γνώσεως.

Γ'. Ὁ Νεοκαντιανισμὸς

Friedrich Albert Lange
(1828—1875) (Λάγκε).

Βίος : Ὁ Lange, ὁ συγγραφεὺς τῆς ἱστορίας τοῦ ὕλισμοῦ, ἐγεννήθη ἐν Wald παρὰ τὸ Solingen (1828). Κατὰ τὸ 1855 ἐγένετο ὑφηγητὴς ἐν Bonn, βραδύτερον καθηγητῆς γυμνασίου ἐν Duisburg, κατὰ δὲ τὰ ἔτη 1862 - 66 διετέλεσε διευθυντὴς ἑφημερίδος ἐν Winterthur (Ἑλβετίας). Τὸ 1870 ἐγένετο καθηγητῆς τοῦ ἐν Ζυρίχῃ πανεπιστημίου, ὅθεν ἐκλήθη εἰς Marburg (1872), ἔνθα ἀπέθανε τῷ 1875.

Σπουδαιότατον αὐτοῦ ἔργον εἶναι ἡ «Ἱστορία τοῦ ὕλισμοῦ καὶ κριτικὴ τῆς σημασίας αὐτοῦ ἐν τῷ παρόντι» 1866.

Ὁ Νεοκαντιανισμὸς, ὡς τοῦτον ἀνεκαίνισεν ὁ Lotze, δεικνύει δύο ὄψεις καὶ διεξάγει διμέτωπον ἀγῶνα. Καὶ ἀπέναντι μὲν τῶν ὑπερβολῶν τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας, ἢ ὁποία οὐδαμῶς ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψιν τὴν ἐμπειρίαν, ζητεῖ

ὁ Νεοκαντιανισμός, ἀνατρέχων εἰς τὸν Kant καὶ τὸν ὑπ' αὐτοῦ διδαχθέντα περιορισμὸν τῆς γνώσεως εἰς τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐμπειρίας, νὰ περιορίσῃ τὴν φιλοσοφίαν, ὡς ἐπιστήμην, εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ παρᾶσχῃ γνωσιολογικὴν θεμελίωσιν καὶ καθορισμὸν τῶν ὁρίων τῆς γνώσεως· κατὰ δὲ τοῦ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν θεωρητικὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐπιφυσιογνωστικῆς (ἐπιστημονικῆς) βάσεως ἀναπτυχθέντος ὕλισμοῦ ἀντιτάσσει τὸν *κριτικὸν ἰδεαλισμὸν*, τὴν διδασκαλίαν δὴλα δὴ τοῦ Kant καὶ ἦν ἅπας ὁ σωματικὸς κόσμος, ἐκ τοῦ ὁποίου ὁ ὕλισμὸς ζητεῖ νὰ ἐξηγήσῃ καὶ νὰ παραγάγῃ τὴν συνείδησιν, εἶναι ἀπλοῦν φαινόμενον, φαινομενικότης ἐξηρητημένη καὶ προσδιορισμένη ἐκ τῶν a priori δεδομένων γνωστικῶν μορφῶν τῆς ἀντιλαμβανομένης συνειδήσεως.

Ὁ ὕλισμὸς εἶναι κατὰ τὸν Lange ἢ διὰ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας μόνη δυνατὴ ἄποψις, τὸ μόνον εἰς αὐτὰς ἐπιτρέπόμενον ἀξίωμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ στηρίζεται πᾶσα ἔρευνα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι γιγνώσκουσιν ἐν τῇ φύσει μόνον ὕλικὰ ὄντα καὶ φυσικὰ φαινόμενα. Ὁφείλουσι δέ, εἰ δὲν πρόκειται νὰ περιπέσωσιν εἰς ἀσυνεπείας, πάντα τὰ ἐν τῇ φύσει φαινόμενα ν' ἀποδώσωσιν εἰς ὕλικὰς αἰτίας καὶ νὰ ἐξηγήσωσιν ἐξ αὐτῶν. Ὡς φιλοσοφία ὅμως, ὡς θεωρία περὶ τοῦ κόσμου, δὲν δύναται νὰ ἔχῃ κῦρος ὁ ὕλισμὸς. Ἡ φυσιογνωσία δὲν εἶναι ἡ μόνη ἐπιστήμη, οὐδὲ δύναται νὰ περιλάβῃ ἐν τῇ ἐρεύνη αὐτῆς πᾶσαν τὴν πραγματικότητα. Παραπλεύρως πρὸς τὴν φυσικὴν πραγματικότητα, μὲ τὴν ἔρευναν καὶ ἐξήγησιν τῆς ὁποίας ἀσχολεῖται ἡ φυσιογνωσία, ὑπάρχει ὁ πνευματικὸς κόσμος, ὁ ὁποῖος δὲν δύναται νὰ νοηθῇ καὶ νὰ ἐξηγηθῇ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ὕλισμοῦ. Τοῦναντίον ἡ παρατήρησις τοῦ κόσμου, στηριζομένη ἐπὶ σαφοῦς καὶ πλήρους ἡμιολογημένης θεωρίας περὶ τῆς γνώσεως, δεικνύει εἰς ἡμᾶς ὅτι ὁ σωματικὸς κόσμος, τὸ ἀντικείμενον τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν,

εἶναι ἀπλοῦν φαινόμενον, ἐξηρημένον καὶ προσδιωρισμένον ἐκ τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ γινώσκοντος ὑποκειμένου. Πρὸ τῆς θεμελιώδους ταύτης ἀληθείας τοῦ κριτικοῦ ἰδεαλισμοῦ ναυαγεῖ αἰωνίως ὁ ὕλισμὸς ὡς θεωρία περὶ τοῦ κόσμου. Τὸ γεγονός ὅτι ὁ φυσικὸς κόσμος μετὰ τῆς αἰτιώδους αὐτοῦ συναφείας καὶ κανονικότητος δὲν ἀποτελεῖ πᾶσαν—καὶ πρὸ παντὸς οὐχὶ τὴν ἀληθῆ (πραγματικὴν) πραγματικότητα—, ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς, ἵνα ἐν μορφῇ ποιήσεως προσδιωρισμένης ὑθησκευτικῶς, ἠθικῶς ἢ αἰσθητικῶς καταρτίσωμεν ἰδανικὴν τινα θεωρίαν περὶ τοῦ κόσμου.

Μόνον ἐν τῇ μορφῇ ταύτῃ εἶναι δυνατὴ θεωρία τις περὶ τοῦ κόσμου. Ἐπιστημονικὴ γνῶσις τῆς πραγματικότητος δὲν ὑπάρχει. Ἡ ἐπιστημονικὴ γνῶσις περιορίζεται ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν ἀνάλυσιν καὶ ἐξήγησιν τῶν φαινομένων, ἀφ' ἑτέρου δ' εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ τρόπου καθ' ὃν συντελεῖται ἡ γνῶσις καὶ εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν ὁρίων αὐτῆς.

Δ'. Ὁ Θετικισμός (Comte, Mill, Spencer).

i. Auguste Comte (1798 — 1857)

(Κόντ).

Βίος: Ὁ Auguste Comte ἐγεννήθη ἐν Montpellier κατὰ τὸ 1798 καὶ ἐμορφώθη εἰς διάφορα πολυτεχνεῖα. Εἰς Παρισίους ἐγνώρισε τὸν κοινωνιολόγον καὶ πολιτικὸν St. Simon, ὁ ὅποιος ἐξήσκησεν ἐπ' αὐτοῦ μεγάλην ἐπίδρασιν. Ἔνεκα τῶν πολιτικῶν καὶ φιλοσοφικῶν θεωριῶν τῶν περιεχομένων εἰς τὸ σπουδαιότατον τῶν ἔργων του ἀπώλεσε τὴν θέσιν του τοῦ βοηθοῦ τοῦ καθηγητοῦ τῶν μαθηματικῶν εἰς τὸ Πολυτεχνικὴν Σχολὴν τῶν Παρισίων καὶ ἔζησεν ἔκτοτε μέχρι τοῦ θανάτου του τῇ συνδρομῇ πολλῶν εὐπόρων φίλων του, ἐκτιμώντων αὐτόν.

Τὸ σπουδαιότατον τῶν ἔργων του ἐπιγράφεται Cours de philosophie positive (μαθήματα τῆς θετικῆς φιλοσοφίας).